

משלי א, א-ו

מְשָׁלִי שְׁלֵמָה בֶּן דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: לְדַעַת חֲכָמָה וּמוֹסֵר לְהַבִּין אֲמָרֵי בִינָה: לְקַחַת מוֹסֵר הַשֶּׁפֶל צָדֵק וּמִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרָיִם: לְתַת לְפִתְאִים עֲרָמָה לְנַעַר דַּעַת וּמְזִמָּה: יִשְׁמַע חָכָם וַיּוֹסֶף לְקַח וְנִבּוֹן תַּחְבְּלוֹת יִקְנֶה: לְהַבִּין מְשָׁל וּמְלִיצָה דְבָרֵי חֲכָמִים וְחִידוֹתָם:

ביאור הגר"א - משלי פרק א פסוק א

משלי בכל דבר יש חומר ופועל וצורה ותכלית כמ"ש כמה פעמים. וכן הוא כאן: משלי הוא החומר של הספר הזה.

שלמה גו' הוא הפועל.

לדעת וגו' הוא תבניתו וצורתו וענינו.

והתכלית הוא לקחת מוסר, כי לא הלימוד עיקר אלא המעשה.

שלמה בן דוד מלך ישראל כי הלומד בספר צריך לידע מי הוא המחברו כי אם יהיה המחבר גדול בחכמה בודאי יהיה בספרו חכמות גדולות וכן ביראה וכן בתורה.

והוא עשה כאן ג' ספרים, שהן ג' משלי [דהיינו: מפרק א (אחר ההקדמה לכל ג' הספרים שהוא כולל פסוק ו) עד סוף פרק ט; מפרק י עד סוף פרק כד; ומפרק כד עד גמירא]: א' על חכמה והב' על מוסר והג' על תורה.

ונגד אלו הג' אמר כאן ג' דברים:

נגד חכמה אמר שלמה, דכתיב ביה ויחכם מכל האדם;

ונגד מוסר אמר בן דוד, שהיה חסיד גדול כמשחז"ל הרואה דוד בחלום יצפה לחסידות וכמ"ש (תלים פו) שמרה נפשי כי חסיד אני. וכשנאמר עליו שהיה בן דוד מסתמא היה ממלא מקום אבותיו;

ונגד תורה אמר מלך ישראל כמ"ש בי מלכים ימלוכו.

ואלו הג' משלי הוא סוד (מלכים א ד) וידבר שלשת אלפים משל:

ביאור הגר"א - משלי פרק א פסוק ב

לדעת ענין הספר היא לדעת חכמה ומוסר וגו'

לידע חכמה שלא יפול ברשת היצה"ר אשר הוא פורש לרגליו ושלא יתפתה בפתויו.

ומוסר אם יצרו מתגבר עליו ליסר את עצמו ולשבור אותו וכמ"ש (ישעיה מ"ט) לאמר לאסורים צאו ולאשר בחושך הגלו והיינו אותן שכבר ביד יצרם והם אסורים תחת ידו וגבר עליהם מאד יצאו ע"י המוסר ואותן שהם בחושך שלא ראו אור ואינן מכירים פיתויו ע"י התורה יגלו להם ויכירו פיתויו.

להבין אמרי בינה כי אף אם ישבר את יצרו ותאותו יראה לשבר בדרך התורה ולא יהיה צדיק הרבה יותר ממה שכתוב בתורה למשל שיתענה כל השבוע וגם בשבת וכדומה

ואלו השלשה הוא נגד שלשה שכלים שבאדם שכל העיוני שכל המחשבה שכל המעשה העיוני הוא בדרכי שמים בהילוך כוכבים ובמרכבה וכדומה ושכל המחשבה הוא להנהיג א"ע במידות ושכל המעשה הוא במעשה והן נגד חוקים ומשפטים ומצות חוקים בשמים כמ"ש (איוב לח) הידעת חוקי שמים ומשפטים הוא בארץ כמ"ש (לקמן כט) מלך במשפט יעמיד ארץ והמצות הן מחברין שמים וארץ והן סוד שמים וארץ ואדם המחברין והן סוד תורה ומצות ומדות וכמ"ש בפירושו על ישעיה ואין להאריך והמ"י:

ישעיהו מט, ח-יא

כֹּה אָמַר יְקֹוֹק בְּעֵת רָצוֹן עֲנִיתִיךָ וּבַיּוֹם יְשׁוּעָה עֲזַרְתִּיךָ וְאֶצְרֶךָ וְאֶתְנַךְ לְבְרִית עִם לְהִקִּים אֶרֶץ לְהַנְחִיל נְחִלּוֹת שְׁמֹמֹת: לֵאמֹר לְאֲסוּרִים צְאוּ לְאֲשֶׁר בַּחֲשֶׁךְ הִגְלוּ עַל דְּרָכִים יָרְעוּ וּבְכָל שְׁפִיִּים מְרַעִיְתֶם: לֹא יִרְעִבוּ וְלֹא יִצְמְאוּ וְלֹא יִכֶּם שָׁרֵב וְשִׁמְשׁ כִּי מִרְחֲמֶם יִנְהַגֶּם וְעַל מְבוּעֵי מַיִם יִנְהַלֶּם: וְשִׁמְתִּי כָּל הָרִי לְדָרֶךְ וּמִסְלֹתַי יִרְמוּן:

רד"ק ישעיהו פרק מט, ט לאמר לאסורים צאו – שהם בגלות כמו אסורים שאין להם כח לצאת מתחת ממשלת הגוים, וכן דמה הגלות לחשך:

זוהר – רעיא מהימנא כרך ג (במדבר) פרשת פנחס דף רמז עמוד א
אמר רעיא מהימנא מהאי אשתמודע הני מילין סתימין אינון וצריך למפתח לון קמי חברייא אברהם יצחק דתקיננו שחרית ומנחה אתמר עלייהו (ישעיה מח) אף ידי יסדה ארץ, דא יצחק, וימיני טפחה שמים דא אברהם, דדרגין דלהון חסד ופחד דאתמר עלייהו (שם סב) נשבע יי' בימינו ובזרע עזו אינון תרין דרועין דמלכא דאיהו ידו"ד עמודא דאמצעיתא סלת דיליה דא שכינתא תתאה נהורא דיליה סלת נקיה מסטרוי בלא פגימו דחשוכא ובלא תערובת חשוכא כלל דהכי אינון חשוכין עם נהורין כבר קדם מוץ ותבן ובחוביהון דישראל מתערבין חשוכין בנהורין וכגוונא דדש ב"נ תבואה ולבתר איהו בורר לה כבורר אוכל מתוך פסולת כך ישראל צריך למעבד ברוחיהון כד אתערב בהון חשוכין ורזא דמלה (תהלים נא) זבחי אלהים רוח נשברה וגו', דבהכי אתבר חשוכא דאיהו יצר הרע דמכסי על רוחא כמוץ דמכסה על חטה או כענן דמכסה על שמשא ולא מנח ליה לאנהרא, ובזמנין דחשך דאיהו יצה"ר מכסה על יצר הטוב דאיהו בורר איהו כמאן דתפיס בבית האסורין דיצה"ר, ואוף הכי כד יצר הטוב איהו תפיס ברשו דיצה"ר הכי אינון תפיסין חיילין דיצר הטוב ברשו דחיילין דיצר הרע, ובזמנא דיתבר ב"נ רוחיה בכל אברין דיליה קדם ידו"ד מה כתיב (ישעיה מט) לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו, אבל שכינתא איהו סלת נקיה דלית חשוכא וקבלא יכיל לאתערבא בה איהו כגפן דלא מקבלא הרכבה ממין אחרא דלאו איהו מינה והאי סלת בין דרועי מלכא איהו יתבא

בלולה בשמן כתית:

ספר מסילת ישרים פרק יג בביאור מדת הפרישות

הפרישות היא תחלת החסידות. ותראה שכל מה שביארנו עד עתה הוא מה שמצטרך אל האדם לשיהיה צדיק ומכאן ולהלאה הוא לשיהיה חסיד. ונמצא הפרישות עם החסידות הוא כמו הזהירות עם הזריזות, שזה בסור מרע וזה בעשה טוב. והנה כלל הפרישות הוא מה שאמרו ז"ל (יבמות כ): קדש עצמך במותר לך, וזאת היא הוראתה של המלה עצמה, פרישות, רוצה לומר, להיות פורש ומרחיק עצמו מן הדבר, והיינו, שאוסר על עצמו דבר היתר, והכונה בזה לשלא יפגע באיסור עצמו. והענין, שכל דבר שיוכל להולד ממנו גרמת רע אף – על – פי שעכשיו אינו גורם לו וכל – שכן שאיננו רע ממש, ירחק ויפרוש ממנו. והתבונן ותראה שיש כאן שלש מדרגות: יש האיסורים עצמם, ויש סייגותיהם והם הגזרות והמשמרות שגזרו חכמינו ז"ל על כל ישראל, ויש ההרחקים שמוטל על כל פרוש ופרוש לעשות להיות כונס בתוך שלו ובונה גדרים לעצמו, דהיינו, להניח מן ההיתרים עצמם שלא נאסרו לכל ישראל ולפרוש מהם כדי שיהיה מרוחק מן הרע הרחק גדול.

וא"ת מנין לנו להיות מוסיפים והולכים באיסורים, והרי חכמינו ז"ל אמרו (ירושלמי נדרים פט): לא דיך מה שאסרה תורה, שאתה בא לאסור עליך דברים אחרים? והרי מה שראו חכמינו ז"ל בחכמתם שצריך לאסור ולעשות משמרת וכבר עשוהו ומה שהניחו להיתר הוא מפני שראו היותו ראוי להיתר ולא לאיסור, ולמה נחדש עתה גזירות אשר לא ראו הם לגזור אותם? ועוד, שאין גבול לדבר הזה, ונמצא, אם כן האדם שומם ומעונה ולא נהנה מן העולם כלל, וחכמינו ז"ל אמרו (ירושלמי קדושין פד): שעתיך אדם ליתן דין לפני המקום על כל מה שראו עיניו ולא רצה לאכול ממנו אף – על – פי שהיה מותר לו והיה יכול, ואסמכוה אקרא (קהלת ב): וכל אשר שאלו עיני לא אצלתי מהם.

התשובה היא, כי הפרישות ודאי צריך ומוכרח והזהירו עליו חכמינו ז"ל, הוא מה שנאמר (תורת כהנים): "קדושים תהיו", פרושים תהיו. עוד אמרו (תענית יא): כל היושב בתענית נקרא קדוש קל – וחומר מנזיר. עוד אמרו (פסיקתא): "צדיק אוכל לשבע נפשו", זה חזקיהו מלך יהודה, אמרו עליו ששתי אגודות של ירק וליטרא של בשר היו מעלין לפניו בכל יום, והיו ישראל מלעיגין ואומרים זה מלך! עוד אמרו (כתובות קד): ברבינו הקדוש, שבשעת מיתתו שזקף עשר אצבעותיו ואמר, גלוי וידוע לפניך שלא נהניתי מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה שלי. עוד אמרו (תנד"א כו): עד שאדם מתפלל על דברי תורה שיכנסו בתוך מעיו – יתפלל על אכילה ושתייה שלא יכנסו בתוך מעיו. הן כל אלה מאמרים מורים בפירוש צורך הפרישות והחובה בו.

אמנם, על – כל – פנים, צריכים אנו לתרץ המאמרים המורים הפך זה? אך הענין הוא כי ודאי חילוקים רבים ועיקרים יש בדבר: יש פרישות שנצטוינו בו, ויש פרישות שהוזהרנו עליו לבלתי הכשל בו, והוא מה שאמר שלמה המלך עליו השלום (קהלת ז): אל תהי צדיק הרבה. ונבאר עתה הפרישות הטוב. ונאמר, כי הנה אחר שהתבאר לנו היות כל עניני העולם נסיונות לאדם, וכמו שכתבנו כבר למעלה והוכחנוהו בראיות והתאמת לנו גם כן רוב חולשת האדם וקרבת דעתו אל הרעות, יתברר בהכרח שכל מה שיוכל האדם להמלט מן הענינים האלה ראוי שיעשהו, כדי שיהיה נשמר יותר מן הרעה אשר ברגליהם.

כי הנה אין לך תענוג עולמי אשר לא ימשוך אחריו איזה חטא בעקבו. דרך משל: המאכל והמשתה כשניקו מכל – אסורי האכילה, הנה מותרים הם. אמנם, מלוי הכרס מושך אחריו פריקת העול, ומשתה היין מושך אחריו הזנות ושאר דברים רעים. כל – שכן שבהיות האדם מרגיל עצמו לשבוע מאכילה ושתייה, הנה אם פעם אחת יחסר לו רגילותו, יכאב לו וירגיש מאד ומפני זה נמצא הוא מכניס עצמו בתוקף עמל הסחורה ויגיעת הקנין לשתהיה שולחנו ערוכה כרצונו ומשם נמשך אל העוול והגזל, ומשם אל השבועות וכל שאר החטאים הבאים אחר זה, ומסיר עצמו מן העבודה ומן התורה ומן התפלה, מה שהיה נפטר מכל זה – אם מתחלתו לא משך עצמו בהנאות אלה.

וכענין זה אמרו בענין בן סורר ומורה (סנהדרין עב): עמדה תורה על סוף דעתו וכו'. וכן על ענין הזנות אמרו (סוטה ב): כל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין. ותראה כי זאת היא תחבולה גדולה לאדם למען הנצל מיצרו, כי כיון שבהיותו בעסק העבירה קשה עליו לנצחו ולכבוש אותו, על – כן צריך שבעודנו רחוק ממנה ישאיר עצמו רחוק, כי אז יהיה קשה ליצר לקרבו אליה. הנה הבעילה עם אשתו מותרת היא היתר גמור. אמנם כבר תקנו טבילה לבעלי קריין שלא יהיו תלמידי חכמים מצויים אצל נשיהם כתרנגולים, לפי שאף – על – פי שהמעשה עצמו מותר, אמנם כבר הוא מטביע בעצמו של אדם התאוה הזאת ומשם יכול להמשך אל האסור, וכמאמר רבותינו ז"ל (סנהדרין קז): אבר קטן יש באדם, משיבועו רעב, מרעיבו, שבע. ולא עוד אלא שאפילו בשעה הראויה והעת ההגון, אמרו על רבי אליעזר (נדרים כ): שהיה מגלה טפח ומכסה טפחים ודומה למי שכפאו שד, כדי שלא ליהנות אפלו בשעת הנאתו.

המלבושים והקשוטים לא הזהירה התורה על יפיים או על תבניתם, אלא שלא יהיה בהם כלאים ויהיה בהם ציצית ואז כולם מותרים. אמנם, מי לא ידע שמלבישת הפאר והרקמה תמשך הגאווה וגם הזנות יגבל בה, מלבד הקנאה והתאוה והעושק הנמשכים מכל מה שהוא יקר על אדם להשיגו, וכבר אמרו ז"ל (בראשית רבה כב): כיון שרואה היצר אדם שתולה בעקבו, ממשמש בגדיו ומסלסל בשערו, אומר, זה שלי. הטיוול והדבור אם אינו

בדבר אסור, ודאי דין תורה מותר הוא, אמנם כמה בטול תורה נמשך ממנו, כמה מן הלשון הרע, כמה מן השקרים, כמה מן הליצנות, ואומר (משלי י'): ברוב דברים לא יחדל – פשע.

כלל הדבר: כיון שכל עניני העולם אינם אלא סכנות עצומות איך לא ישובח מי שירצה לימלט מהם ומי שירבה להרחיק מהם. זהו ענין הפרישות הטוב, שלא יקח מן העולם בשום שימוש שהוא משתמש ממנו, אלא מה שהוא מוכרח בו מפני הצורך אשר לו בטבעו אליו. הוא מה שהשתבח רבי במאמר שזכרתי, שלא נהנה מן העולם הזה אפילו באצבע קטנה, עם היותו נשיא ישראל ושולחנו שולחן מלכים בהכרח ליקר נשיאותו, וכמאמרם ז"ל (ע"ז יא): "שני גוים בבטןך" זה רבי ואנטונינוס שלא פסק מעל שלחנם לא חזרת ולא קשות ולא צנון לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. וחזקיהו מלך יהודה כמו כן. ושאר המאמרים שזכרתי, כולם מקיימים ומורים שיש לאדם לפרוש מכל מה שהוא תענוג עולמי למען לא יפול בסכנתו.

ואם תשאל ותאמר, אם כן, איפוא, שזה דבר מצטרך ומוכרח, למה לא גזרו עליו החכמים כמו שגזרו על הסייגות ותקנות שגזרו? הנה התשובה מבוארת ופשוטה, כי לא גזרו חכמים גזרה אלא אם כן רוב הציבור יכולים לעמוד בה, ואין רוב הציבור יכולים לעמוד בה, ואין רוב הציבור יכולים להיות חסידים, אבל די להם שיהיו צדיקים.

אך השרידים אשר בעם החפצים לזכות לקרבתו יתברך, ולזכות בזכותם לכל שאר ההמוני הנתלה במ, להם מגיע לקיים משנת חסידים אשר לא יוכלו לקיים האחרים, הם הם סדרי הפרישות האלה כי בזה בחר ה', שכיון שאי אפשר לאומה שתהיה כולה שוה במעלה אחת, כי יש בעם מדרגות מדרגות איש לפי שכלו, הנה לפחות, יחידי סגולה ימצאו אשר יכינו את עצמם הכנה גמורה, ועל ידי המוכנים יזכו גם הבלתי מוכנים אל אהבתו יתברך והשראת שכינתו. וכענין שדרשו ז"ל בארבעה מינים שבלולב (ויקרא רבה פ' ל): יבואו אלה ויכפרו על אלה. וכבר מצאנו לאליהו זכור לטוב שאמר לרבי יהושע בן לוי במעשה דעולא בר קושב (ירושלמי תרומות פ"ח): כשהשיבו, ולא משנה היא? אף הוא אמר לו, וכי משנת חסידים היא.

אך הפרישות הרע הוא כדרך הסכלים אשר לא די שאינם לוקחים מן העולם מה שאין להם הכרח בו, אלא שכבר ימנעו מעצמם גם את המוכרח וייסרו גופם ביסורין ודברים זרים אשר לא חפץ בהם ה' כלל, אלא אדרבא חכמים אמרו (תענית כב): אסור לאדם שיסגף עצמו, ובענין הצדקה אמרו (ירושלמי סוף פאה): כל מי שצריך לטול ואינו נוטל, הרי זה שופך דמים. וכן אמרו (תענית כב): "לנפש חיה", נשמה שנתתי בך החיה אותה, ואמרו (שם יא): כל היושב בתענית נקרא חוטא, והעמידוה בדלא מצי מצער נפשה.

והלל היה אומר (משלי יא): "גומל נפשו איש חסד" על אכילת הבוקר והיה רוחץ פניו וידיו לכבוד קונו, קל – וחומר מדיוקנאות המלכים (ויקרא רבה לד). הרי לך הכלל האמיתי: שכל מה שאינו מוכרח לאדם בעניני העולם הזה ראוי לו שיפרוש מהם, וכל מה שהוא מוכרח לו מאיזה טעם שיהיה כיון שהוא מוכרח לו, אם הוא פורש ממנו הרי זה חוטא. הנה זה כלל נאמן, אך משפט הפרטים על פי הכלל הזה אינו מסור אלא אל שקול הדעת ולפי שכלו יהולל איש, כי אי – אפשר לקבץ כל הפרטים כי רבים הם ואין שכל האדם יכול להקיף על כולם אלא דבר דבר בעתו. עכ"ל המסילת ישרים.